

stand nodig hadden. In de negentiende eeuw was dat nog vooral een gemeentelijke verantwoordelijkheid en het nationaliteitsprincipe was niet van veel belang. Maar nu begon de nationale gemeenschap de gemeentelijke gemeenschap in toenemende mate te vervangen als de basis van onderstand en werden problemen met 'vreemdelingen' meer en meer op nationaal niveau behandeld. De verschuiving van stad naar staat verdient meer aandacht dan Van Eijl haar kan geven in het kader van dit boek: die vindt later plaats dan soms gedacht wordt en haar invalshoek maakt die goed zichtbaar.

De neiging om in de nieuwe situatie de nationale gemeenschap tegen de vreemdelingen te gaan beschermen noemt Van Eijl 'nationalisme' (p. 98). Daar is wat voor te zeggen, maar nationalisme is dan eerder de uitkomst dan het begin van dit proces: de uitsluiting van vreemdelingen had te maken met de logica van staatsvorming en met de neiging tot bescherming van posities en daarvoor werd dan het nationalisme als argument gebruikt, niet omgekeerd. Dat is bijvoorbeeld duidelijk in de houding van katholieke en sociaaldemocratische vakbonden die scherp reageerden op concurrentie door buitenlandse werknemers, maar niet op voorhand vanuit een nationalistisch principe opereerden. Van Eijl benadrukt vooral de afwijzende houding van de katholieken, maar citeert ondertussen weinig vleiende opmerkingen over buitenlanders uit *Het Volk* en de overeenkomsten tussen sociaaldemocraten en katholieken vallen meer op dan de verschillen. Beide groepen riepen de steun van de staat in om zich de in hun ogen oneerlijke concurrentie van het lijf te houden. De staat slaagde er ondertussen met wet- en regelgeving, statistiek, politie en controle steeds beter in te definiëren wie 'vreemdeling' was. Hoe vaak ook een retorisch beroep werd gedaan op zogenaamde Nederlandse tradities van gastvrijheid, de zich ontwikkelende natiestaat én verzorgingsstaat trok zich er weinig van aan. Anderzijds realiseerde Hendrik Colijn zich al in 1922 dat 'nagenoeg overal voor de vreemdelingen, die aan een doorlaatpost zijn teruggewezen de gelegenheid bestaat om de grens te overschrijden' (p. 119). Vreemdelingen werden dus maar ten dele werkelijk buiten gehouden, maar wel in toenemende mate anders behandeld dan ingezetenen.

Corrie van Eijl heeft een interessant boek geschreven dat vanuit het wederkerigheidsprincipe nieuw licht weet te werpen op de politieke geschiedenis van migratie. In die richting bieden de losse eindjes van haar boek ook aanknopingspunten voor vervolgonderzoek dat niet alleen voor migratiehistorici maar ook voor politiek historici van veel belang is.

Henk te Velde
Universiteit Leiden

L.J. Dorsman en P.J. Knegtman, *Onderzoek in opdracht. De publieke functie van de universitaire wetenschap in Nederland sedert 1876* (Hilversum: Verloren, 2007) 163 p. ISBN 9789087040147

Met enige regelmaat steekt de discussie over de taak van de universiteit de kop op. Eén van de netelige kwesties is de toename van het contractonderzoek. Tegenover de autonomie van de onderzoeker die, zo lijkt het, om niet de middelen krijgt om dat onderzoek te doen dat zij het meest interessant vindt, wordt dan de onderzoeker geplaatst die aan de leiband loopt van een opdrachtgever die vooral geïnteresseerd is in wat hij met de resultaten kan doen. Met als uitwassen die situaties waarin de resul-

taten aangepast moeten worden op het doel van de opdrachtgever. Meestal dooft de discussie net zo snel als hij opvlamt, en vaak is dat goed. Opinies en meningen in het publieke debat over de universiteit en over universitair onderzoek worden nauwelijks gestaafd door feiten en systematisch onderzoek. Discussies over contractonderzoek lijden vaak aan het idee dat al het contractonderzoek van hetzelfde type is, dat de effecten in alle disciplines hetzelfde zijn en dat er een eenvoudige dichotomie te maken is van enerzijds fundamenteel, nieuwsgierigheidsgedreven, zuiver, eerste geldstroom, vernieuwend onderzoek en anderzijds toegepast, tweede(!) en derde geldstroom, contract, nuttig onderzoek. Zoals de redacteurs van de bundel *Onderzoek in opdracht* terecht opmerken in de inleiding: het zwart-wit denken viert hoogtij, de nuance is ver te zoeken. Het valt dan ook te prijzen dat er een poging gedaan is om enige “historische kanttekeningen” te plaatsen bij dit lastige onderwerp.

Eén conclusie die uit de bundel getrokken kan worden is dat ‘onderzoek in opdracht’ als thema voor wetenschaps- en universiteitsgeschiedenis niet populair is. De meeste artikelen zijn *spin-offs* van studies van personen of organisaties, waaruit met enige moeite een relatie gelegd kan worden met het thema ‘onderzoek in opdracht’. Allerlei wetenschappelijke prominenten uit de eerste helft van de twintigste eeuw blijken positief te hebben gestaan over het ten nutte maken van hun onderzoek en onderzoeksfaciliteiten. Vaak was er sprake van een combinatie van de opportunistische overweging om laboratoria gefinancierd te krijgen, en een maatschappijgeoriënteerde beroepsopvatting zoals Ton van Helvoort, Martijn Hollestelle en Pim Huijnen laten zien in hun hoofdstukken over respectievelijk de opkomst van de beroeps onderzoeker, de ideeën van Paul Ehrenfest en de geschiedenis van de Groningse scheikunde faculteit.

Helaas gaat geen van deze hoofdstukken in op het opdrachtonderzoek zelf: wat werd er onderzocht, hoe was de relatie tussen opdrachtgever en onderzoek, en hoe verhiel het opdrachtonderzoek zich tot het andere onderzoek. Het meest gedetailleerd in dat opzicht is het hoofdstuk over Lorentz’ werk in en voor de Zuiderzeecommissie, van A.J. Kox. Het voorzitterschap van deze commissie, een rol die in huidige disciplinaire kaders moeilijk voorstelbaar is voor een fysicus, leidt er toe dat Lorentz zich zelf bezig gaat houden met de ontwikkeling van methoden om de getijdenstromen te berekenen. Een mooi voorbeeld hoe een technologisch project leidt tot nieuwe wetenschappelijk werk, waarbij Lorentz als voorzitter van de commissie wel zijn eigen opdrachtgever was.

Twee auteurs bespreken casussen van historisch onderzoek in opdracht. Wouter Beekers geeft een kort overzicht van vooral bedrijfshistorisch onderzoek en constateert dat dat in toenemende mate geaccepteerd wordt. Ed Jonker concentreert zich op casussen waarin historisch onderzoek voor politieke doeleinden wordt ingezet. In weerwil van de wat gemakzuchtige nadruk op negatieve, publiciteitstrekkende casussen, concluderen beide auteurs dat met een goed ontwikkelde historische beroeps-ethiek, opdrachtonderzoek geen probleem hoeft op te leveren. In de laatste bijdrage in de bundel geeft Hans van Amersfoort een aardige geschiedenis van de Amsterdamse sociale geografie. Helaas staat ook hier het opdrachtonderzoek als onderwerp in de schaduw van het willen vertellen van de hele geschiedenis en alhoewel het voorbeeld van de inrichting van de polders als toegepast sociaal geografisch probleem een interessant voorbeeld is van onderzoek in opdracht, zien we ook hier weer alleen de onderzoeker en niet de opdrachtgever.

Wie een wetenschappelijke *workshop* organiseert moet altijd maar afwachten of er voldoende onderzoekers zijn die op dat moment interessante resultaten kunnen presenteren die aansluiten bij het onderwerp. Deze bundel geeft een inzicht in het brede palet van onderzoek in opdracht, maar is te fragmentarisch en waaiert te veel uit naar andere onderwerpen. Het valt te vrezen dat de historische kanttekeningen daarom niet tot een genuanceerdere discussie over onderzoek in opdracht zullen leiden. De redacteurs lijken dat zelf ook beseft te hebben, want als laatste hoofdstuk van de bundel, is een nawoord van Ton van Helvoort over de flexibiliteit van het begrip *basic research* opgenomen. Daarmee wordt wel een contrapunt gezet bij te gemakkelijke conclusies dat onderzoek in opdracht de fundamentele van de universiteit zou aantasten, maar het biedt weinig aan de lezer die de bundel pakt uit interesse voor de ontwikkeling van universitair opdrachtonderzoek

B.J.R. van der Meulen
Universiteit Twente

Danielle van den Heuvel, *'Bij wijtlandigheid van haar man'. Echtgenotes van voc-zeelieden, aangemonsterd voor de kamer Enkhuizen (1700-1750)* (Amsterdam: Aksant, 2005) 116 p. ISBN 9052601569

Wie na het voc-jaar 2002 nog met een studie over diezelfde voc aankomt, moet van goeden huize zijn om iets nieuws toe te voegen. Historica Danielle van den Heuvel slaagt daar wonderwel in. Zij deed onderzoek naar echtgenotes van voc-zeelieden in de eerste helft van de achttiende eeuw. Dat is een nieuw onderwerp. Sterker nog, tot voor kort ging men er van uit dat de meeste opvarenden niet gehuwd waren – dat er dus geen voc-echtgenotes bestonden. De lonen waren zo laag, dat deze armoedzaaiers nooit vrouw en kinderen zouden hebben kunnen onderhouden. Dat beeld is de laatste jaren langzaam bijgesteld, dankzij egodocumenten en enkele casestudies. Er waren wel degelijk gehuwde voc-opvarenden, zeker in de periode dat vooral mannen van Nederlandse bodem aangesteld werden. Toen steeds meer (jonge) buitenlandse arbeidskrachten geronseld werden, nam het aantal gehuwden af. Dat neemt niet weg dat er altijd wel vrouwen – en ook kinderen – op de kade achterbleven als een schip uitvoer. Hoe verging het hen in de daaropvolgende jaren? Dat is de belangrijkste vraag van deze studie, met nadruk op het financiële aspect daarvan.

De keuze voor Enkhuizen was geen toevallige. In deze redelijk kleine stad kon het gewenste overzicht bewaard worden en waren voldoende scheepssoldijboeken voorhanden, met daarin alle gegevens over de verdiensten en de schulden van opvarenden bij elkaar. Tot die schulden kon een zogenaamde maandbrief horen, een ondertekend formulier waarmee een achterblijver eenmaal per jaar een bedrag bij het voc-kantoor kon ophalen. Dat betrof maximaal drie maanden gage en was in het geval van weinig verdienende matrozen dus geen vetpot. Toch was het een manier waarop mannen hun achterblijvende vrouw (en kinderen) van enige inkomsten konden voorzien. Het resterende loon ontvingen zij immers pas na afloop van hun vaak jarenlange diensttijd, als zij deze al overleefden; de sterftcijfers waren schrikbarend hoog. Een andere mogelijkheid was het uitgeven van een transportbrief. Een dergelijk document gaf eenmalig recht op een flink deel van de verdiende gage. Zowel de houder van de brief als de uitkerende voc liep risico met deze vorm van uitbetaling. Daarom kon de houder van